

Ar įmanoma sąžinės laisvė nuo pačios sąžinės?

Straipsnyje nagrinėjamas sąžinės fenomenas. Atkreipiamas dėmesys į nuomonių apie sąžinę įvairovę: dažniausiai kalbama ne apie tai, kas yra sąžinė, bet apie sąžinės laisvę. Apie ją rašoma visose civilizuotų kraštų konstitucijose, nevaržoma sąžinės laisvė visuotinai pripažįstama kaip viena iš pamatinių demokratinių žmogaus teisių. Tačiau šiandien vyraujantis moralinis reliatyvizmas, kai tapo įprasta, kad žmogaus sąžinė yra jo paties vertybių ir moralinių normų šaltiniu ir kūrėju, yra klaidinantis. Straipsnyje pateikiama sąžinės samprata ir įvairūs jos tipai. Pabrėžiama, jog egzistuoja objektyvi moralinė tvarka, kurią žmogaus protas sugeba atpažinti, nes gebėjimas atpažinti, kas yra gėris ir kas yra blogis, yra įrašytas į pačią žmogaus prigimtį. Atskleidžiama sąžinės ugdymo galimybė ir būtinybė, atkreipiant dėmesį į sąžinės formavimo procese svarbų elementą – *sąžinės informavimą*. Parodoma, kad žmogus turi žinoti pagrindinius moralinius principus, kuriuos galėtų pritaikyti apsisprenddamas, tačiau vien žinojimo nepakanka – žmogui labai svarbi motyvacija ir geras pavyzdys.

The article analyses the phenomenon of conscience and notices the existing variety of opinions about conscience though most often the discussions revolve about the question of the freedom of conscience but not about what conscience is in itself. All constitutions of civilised countries recognise conscience as one of the fundamental democratic rights of the person: right to live according to one's conscience. However, the moral relativism of today has established a commonplace opinion that individual conscience has become the creator of personal values and moral norms. This view is misleading. Therefore the article describes the concept of conscience and of its various types. The article stresses the existence of objective moral order that the human mind is capable of recognising because of its ability to discern good from evil and this ability is inscribed in the very nature of the human being. There is potential and necessity to educate conscience while paying a special attention to a very important element in the formation of conscience, i.e. its *information*. The man has to know the main moral principles in order to be able to apply them in decision making. However, knowledge alone is not enough. There has to be motivation as well as a good example.

Įvadas

Šiandien vartojama sąžinės sąvoka yra apibrėžiama įvairiai. Dažniausiai kalbama ne apie tai, kas yra sąžinė, bet apie sąžinės laisvę. Apie ją rašoma visose civilizuotų kraštų konstitucijose. „Sąžinės laisvė yra viena pamatinių demokratinių žmogaus teisių nevaržomai gyventi pagal savo sąžinę. Nepaneigdamą nei pareigos savo sąžinę formuoti pagal objektyvias normas, nei juo labiau pačių normų, ši teisė saugo asmens slapčiausiąją sferą nuo bet kokios žmogiškosios instancijos įsikišimo, visų pirma nuo valstybinio, tikišinio ar kito visuomeninio kolektyvo prievartos. Ten, kur asmuo tėra paprastas valstybės ar kurio kito kolektyvo narys ir jam nepripažįstama jokia tikra pirmenybė, negali būti kalbos apie sąžinės laisvę. Ji esmiškai siejasi su žmogaus nelygstama vertybe ir užima centrinę vietą visų kitų pamatinių žmogaus teisių tarpe“.¹ Tačiau ar galima sąžinės laisvė nuo pačios sąžinės?

Norint atskleisti sąžinės struktūrą, visų pirma reikia atsiriboti nuo to, kas nėra sąžinė. Sąžinė visų pirma nėra tik jausmas ar intuicija. Sąžinė nereiškia, kad galima daryti tai, kas žmogui patinka ir atrodo gera. Šiandienos visuomenėje darosi įprasta, kad žmogaus sąžinė tampa šaltiniu ir kūrėju jo paties vertybių ir moralinių normų, kurias žino tik pats žmogus. Savo jausmų negalime sutapatinti su sąžine. Juk jeigu žmogus nusprendė sportuoti kasdien, bet po kelių savaičių aptingo ir nebesportuoja, dėl to jis gali jaustis kaltas, bet tai nėra sąžinės reikalas. Toks jausmas yra moraliai neutralus, t. y. nei moraliai geras, nei blogas. Kita vertus, žmogus gali nesijausti kaltas ir dėl rasinės ar lytinės diskriminacijos, bet objektyviai toks asmens elgesys nebus geras ir moraliai priimtinas.²

Šio tyrimo objektas yra sąžinės fenomenas.

Tyrimo tikslas – pateikti sąžinės kaip fenomeno analizę, pabrėžiant jos laisvės aspektą. Tyrimo uždaviniai:

1. Parodyti prigimtinio įstatymo ir sąžinės santykį.
2. Išnagrinėti įvairius sąžinės tipus ir jų įtaką žmogaus gyvenime.
3. Atskleisti autoriteto įtaką sąžinės formavime.
4. Pabrėžti sąžinės informavimo ir gero pavyzdžio svarbą sąžinės laisvei.

Tyrimo metodai: mokslinės literatūros sisteminis tyrimas, lyginamoji analizė ir sintezė.

Prigimtinis įstatymas ir sąžinė

Kad žmogaus sąžinė yra neginčijamas faktas, patvirtina visuotinė žmonijos patirtis. Norint suvokti, kas yra sąžinė, labai svarbu suprasti patį žmogų. Žmogaus esmės iškraipymas neišvengiamai veda ir prie sąžinės esmės iškraipymo. Akivaizdu, kad sąžinė yra labai sudėtingas reiškinys, sąlygojamas ir socialinių bei kultūrinių veiksnių.

Kaip keliautojui svarbūs kelrodžiai ženklai, nurodantys kryptį į pasirinktą tikslą, taip ir žmogui gyvenimo kelyje reikalingos tam tikros taisyklės. Tačiau norint padėti žmonėms jų kelyje vien ženklų ir taisyklių nepakanka. Žmonėms reikia išminties, kad suprastų ženklus, mokėtų juos skaityti, kad nepasimestų ten, kur jų nėra. Ši išmintis yra asmens sąžinė arba moralinis gebėjimas, subjektyviai pasakantis žmonėms, kas yra gėris ir kas yra blogis, atskleidžiantis jų moralinius įpareigojimus.³

Gebėjimas atpažinti, kas yra gėris ir kas yra blogis, yra įrašytas į žmogaus prigimtį. „Savo sąžinės gelmėse žmogus atranda įstatymą, kurio nėra pats sau davęs, bet kuriam privalo paklusti ir kurio balsas, visuomet kviesdamas mylėti ir daryti gera bei vengti pikto, skelbia širdyje: tai daryk, o šito venk. Mat žmogus turi savo širdyje Dievo įrašytą įstatymą, kurio klausyti reikalauja pats žmogaus orumas ir pagal kurį jis bus teisiamas. Sąžinė yra slaptiausias žmogaus branduolys bei šventykla, kur jis lieka vienas su Dievu, kurio balsas skamba žmogaus viduje“.⁴

Paprastai yra skiriama „sąžinė kaip *moralinis gebėjimas*, parodantis žmonėms jų moralines pareigas ir skatinantis jas vykdyti“ ir „sąžinė kaip *praktinis moralinis sprendimas*, kuris pasako žmonėms konkrečioje situacijoje, kokie yra jų moraliniai įpareigojimai“⁵.

Tomistinė žmogaus samprata į pirmą vietą kelia svarstantį mąstymą, *ratio*. Sąžinės požiūrio formavimosi procesas traktuojamas visų pirma kaip mąstymo procesas. Jo galutinė

fazė suprantama kaip atlikimas silogizmo, kuriame bendrieji moralės principai pritaikomi konkrečiam veiksmui konkrečioje situacijoje. Išvadoje pateikiamas sąžinės sprendimas apie moralinę šio veiksmo kokybę. Taigi sąžinės sprendimas iš esmės yra proto sprendimas. Kiti autoriai sąžinės sampratoje labiau pabrėžia valią ir meilę. Atitinkamai sąžinė suprantama labiau kaip valios veržimasis į dorinį gerį, o konkretus geras sprendimas yra šio veržimosi įgyvendinimas. Tačiau visos šios pažiūros pripažįsta, kad sąžinė iš esmės yra susijusi su Dievo norima dorine tvarka ir kad ji yra lokalizuota ne išimtinai prote ir valioje, bet dvasinės sielos gilumoje, kur šie elementai yra glaudžiai tarpusavyje susiję.⁶

Taigi sąžinė yra daugiau nei vien protas, daugiau nei vien valia, daugiau nei vien jausmai, tai – žmogaus asmenybės šerdis. Sąžinė nėra vien protas, nes ji yra daugiau negu išankstinių moralės įstatymų vykdymo tarpininkas, kurio vienintelė užduotis – pritaikyti įstatymus konkrečiai situacijai. Kitaip aštriausio proto žmonės turėtų geriausių sąžinę, o taip būna ne visuomet. Sąžinė nėra tapati valios galiai, nes juk žmogus neretai nori ir daro tai, kas prieštarauja jo sąžinei. Todėl sąžinė yra savarankiškas gebėjimas, savybė, skirtinga nuo proto, valios ir jausmų. Tai gebėjimas, glūdintis pačiame žmogaus centre, suderinantis žmogaus prasmės ir paskirties suvokimą, savo asmeninio pašaukimo pajutimą ir išgyvenimą, kad šis pašaukimas yra įsakmus. Joje slypi dvasinis ir emocinis raginimas sutikti su pašaukimo keliamais reikalavimais. Tikinčio žmogaus sąžinė turi religinę dimensiją, per ją jaučiamas atsakomybė prieš Dievą, todėl sąžinės balso nepaisymas sukelia kaltės jausmą.⁷

Sekuliarizuotoje visuomenėje sąžinės samprata remiasi tokiu žmogaus paveikslu, kuriam didelę reikšmę turi tik instinktų tenkinimas, priartinantis žmogų prie gyvūnų pasaulio. Čia sąžinė suprantama kaip instinktų ir impulsų reakcija į aplinkybes ir sąlygas, kuriomis gyvena žmogus. Taigi jis taikosi prie jų taip, kad rastų kuo daugiau naudos bei malonumų ir išvengtų nemalonių dalykų. Sąžinė yra laikoma suvaržyto dėl visuomenės spaudimo asmens liguistu reiškiniu. Mat kaltės jausmas dėl neišvengiamai padaromų klaidų yra būdingas visiems žmonėms. S. Freudas kaltę mini tarp svarbiausių civilizacijos neišvengiamos raidos problemų. Remiantis jo *ego* ir *superego* teorija, *superego* veikia *ego*, duodamas jam dorinius dėsnius, pagal kuriuos jis turėtų elgtis. Tačiau neatsilieka ir *ego*, kuris taip pat reikalauja savo teisių, norėdamas kuo labiau tenkinti įvairius savo geismus. Kai *ego* pasipriešina *superego* nuostatoms, jis jaučiasi nusikaltęs. Todėl S. Freudas siūlė mažinti žmogaus geismų apribojimus, t. y. sumažinti *superego* vaidmenį, taip praplečiant asmeninės sąžinės teritoriją, kuri būtų kuo mažiau priklausoma iš šalies. Taip būtų sumažinama žmogų apimančios neurozės galimybė. Neurotikas gailisi, kad yra apribojami malonumai. Išgyvenant neurotinį kaltės jausmą, kaltės apsvartymas nereiškia jos pasmerkimo. Taigi nenuostabu, kad žmonės, išgyvenę neurotinį kaltės jausmą, yra linkę daug kartų analizuoti įvykių eigą, iš dalies mėgindami rasti pasiteisinimą. Kai žmogui trūksta moralinių elgesio bruožų, jis blogai jaučiasi ne dėl to, kad ką nors blogai padarė, o labiau dėl to, kad tai galėjo pastebėti kiti. Deja, toks išgyvenimo būdas neugdo asmenybės, priešingai – gali tik padidinti neurozę, nes į tai, kas atsitiko ir kas yra perspėjimo ženklas, nesigilinama ir susidariusi situacija iš esmės nesprenžiamą. Tuo tarpu krikščioniškoji atgaila yra tarsi psichologinė kaltės jausmo analizė, kuri leidžia ne tik pripažinti kaltę, bet ir stengtis klaidos nebekartoti.⁸

A. Maceina „Didžiąjame inkvizitoriuje“, remdamasis Dostojevskiu, atskleidžia pavojus sąžinei ir ypač jos laisvei, kai autoritetas, leidžiantis ar draudžiantis ką nors daryti, remiasi

ne objektyvine būties sąranga, bet grynai žmogiška valia. Inkvizitorius ką nors leidžia ar draudžia ne dėl to, kad to reikalautų objektyvinė tvarka, pati žmogaus ar pasaulio prigimtis, bet dėl to, kad jis taip nori. Jo sutikimas ar nesutikimas yra nuodėmės pagrindas. Nuodėmė yra visa, ko inkvizitorius neleidžia, ir gera yra visa, ką jis leidžia. Objektyvinė būties sąranga čia išnyksta ir jokios reikšmės žmogaus veikslių dorumui neturi. Inkvizitorius kalba tiktai pats iš savęs, iš savo noro, kuriuo nulemia visą žmonių gyvenimą, todėl jo autoritetas yra gryna jo savivalė. Akivaizdu, kad šitoks savavalis autoritetas sulaužo ir pavergia žmogaus sąžinę. Sąžinė yra laisva tik tada, kai ji gali vertinti ir spręsti. O tai daryti ji gali tik tada, kai jai yra įmanoma žmogaus elgesį palyginti su per ją kalbančiomis objektyvinėmis normomis, esančiomis pačioje būtyje. Tuo tarpu savivaliaujantis autoritetas šitas normas pridengia arba paneigia. Vadovaudamas inkvizitoriaus autoritetu, sąžinė sugeba žmogaus veiksmus palyginti tiktai su šio autoriteto paskelbtais dėsniais. Toliau eiti ji nepajėgia ir yra priversta nutilti, nusilenkti inkvizitoriaus žodžiui ir išsižadėti savo sprendimo. Toks inkvizitoriaus autoritetas yra tikriausia priemonė sąžinei pavergti.⁹ Šiandienos žmogus, deklaruodamas sąžinės laisvės idėją, bet paneigdamas objektyvius moralinius dėsnius, tapo belaisviu, prarasdamas pačią sąžinės laisvę.

Krikščionybėje autoritetas turi visai kitokią pagrindą. Čia jis yra grindžiamas objektyvine būtimi. Kristus turi absoliutų autoritetą, o visi be išimties žmonės jam turi paklusti. Mes klausome Kristaus ne todėl, kad Jis taip nori, bet todėl, kad Jis prašo iš mūsų to, ko reikalauja ir mūsų pačių prigimtis. Juk pagal Jį esame sukurti, todėl Jo norai yra ir mūsų norai. Neklausti Kristaus reiškia neklausti savo paties „aš“. Pagaliau Kristus žemėje pasirodo ne tam, kad įvykdytų savo valią, bet tam, kad išgelbėtų žmogų ir atstatytų jo prigimtį. Todėl visi Jo paskelbti dėsniai kyla iš šios prigimties. Kristaus autoritetas žmogaus sąžinės nepavergia ir jos laisvo sprendimo nepaneigia. Jeigu Jis ką nors leidžia, tai leidžia ir mūsų sąžinė, nes tai atitinka giliausią mūsų pačių prigimtį. Jei Jis ką nors draudžia, tai tą draudžia ir mūsų sąžinė, nes tai ardo mūsų būtį. Nuodėmė kyla ne todėl, kad tą ar aną veikslių Kristus būtų uždraudęs, bet todėl, kad tas ar kitas veiksmas būtiškai yra blogas ir kaip tik todėl uždraustas. Leisti nuodėmę reiškia paneigti Dievą. Todėl Kristaus reikalavimai, palyginti su mūsų sąžinės reikalavimais, yra vienas ir tas pats dalykas. Štai kodėl Jo reikalavimai sąžinės nepavergia – per ją byloja pats Dievas. Dar daugiau, net jeigu kartais dėl įvairių aplinkybių pasitaiko neatitikimų tarp atskiro sąžinės sprendimo ir Kristaus nustatytos tvarkos, reikia klausyti savo sąžinės, nes ji yra artimiausioji dorinių veiksmų norma, todėl ji pirmoji nulemia visą mūsų elgesį. Tai yra pagrindinis krikščioniškos etikos dėsnis, jame parodoma didžiausia pagarba žmogaus laisvei, kuri nelaužoma net objektyvinio blogio atveju.¹⁰

Suprantama, kad žmogaus dorinė nuojauta ir sprendimai labai priklauso nuo jo aplinkos. Tačiau jeigu sąžinė laikoma tik aplinkos poveikio produktu, tuomet neįvertinamas santykinis atskiro žmogaus savarankiškumas. Tokia sąžinės neįvertinimo išraiška būdinga totalitarinėms sistemoms. Čia ne tik teigiama, kad žmogus neišvengiamai laiko geru arba blogu tai, ką vertina visuomenė, bet žmogus priverčiamas priimti totalitarinės sistemos ideologiją. Sąžinė norima ne tik manipuliuoti, bet ir visiškai ją sunaikinti. Sąžinės ir jos laisvės suvaržymas parodo, kad žmogaus orumas ir sąžinė yra itin glaudžiai tarpusavyje susiję. XX a. diktatoriški režimai atskleidė pasibaisėtiną žmogaus sąžinės prievartavimą, galiausiai jos paneigimą ir kartu visišką žmogaus pažeminimą. Sąžinė buvo vadinama žy-

dišku prasimanymu, kuris, kaip ir apipjaustymas, buvo prilygintas žmogaus suluošinimui. Buvo raginama nepasitikėti sąžine, bet pasitikėti instinktais. Siekta neva išlaisvinti žmones iš savitiksle tapusios dvasios prievartos, iš chimeros, vadinamos sąžine ir morale, purvinos ir žeminančios saviplakos. Buvo pabrėžiamas, priešingai krikščioniškam mokymui, atskiro žmogaus niekingumas ir nereikšmingumas.¹¹

Kartais netgi kalbama apie „kolektyvinę“ sąžinę, nors iš tikrųjų tokia sąžinė neegzistuoja. Sąžinė yra slapčiausias asmens centras ir šventovė, todėl ji niekam kitam neprieinama. Taigi kolektyvas ir sąžinė iš principo vienas kitam prieštarauja. Kuo budresnė sąžinė, tuo mažiau ji veikiama kolektyvo, masinės nuomonės. Užgniauzti sąžinę, ją paneigti siekiama todėl, kad ji yra nesutaikoma su amoralia masine visuomenės kultūra. Tačiau „kolektyvinė“ sąžinė gali reikšti tą faktą, kad dauguma žmonių dorovės klausimais laikosi tos pačios nuomonės, remia vieni kitus ir veikia vienas kitą. Taigi savitarpio pagalba gali turėti pozityvią reikšmę formuojant viešąją nuomonę moralės klausimais. Bet tas pats fenomenas gali turėti ir neigiamų padarinių, kurie šiandien dažnai pastebimi.¹² Ypač tai pasireiškia lytiškumo ugdymo atžvilgiu.

Noras paneigti sąžinės egzistavimą, išvengti jos kaltinimų yra didelė pagunda, tačiau tai – neįmanomas dalykas. Su sąžine „susitarti“, jos nutildyti dažniausiai nepavyksta, tai rodo, kad sąžinė yra teisėja, skelbianti nuosprendį, kuris nepriklauso nuo žmogaus apsisprendimo. „Sąžinės teismas yra *praktinis teismas*, t. y. toks, kuris nurodo žmogui, ką jis turi daryti arba nedaryti, arba kuris įvertina jau atliktą veiksmą. Tai teismas, taikantis konkrečiai situacijai racionalų įsitikinimą, kad gera reikia mylėti, o bloga reikia vengti. Tai pirmasis praktinio proto principas, priklausantis prigimtiniam įstatymui ir net sudarantis jo pagrindą, nes jis išreiškia pirmąją gėrio ir blogio supratimą“.¹³

Kadangi tai yra teismo sprendimas, jis yra privalomas ir yra liepiamojo pobūdžio. Žmogus privalo paklusti sąžinės teismui ir veikti pagal jį, nes sąžinė reiškiasi „teismo“ veiksmis, atspindinčiais tiesą apie gėrį, o ne savavališkais „nutarimais“. Tokio teismo – ir žmogaus kaip jo subjekto – brandumo ir atsakingumo matas turi būti ne sąžinės išvadavimas iš objektyvios tiesos, siekiant tariamos individualių sprendimų autonomijos, bet, priešingai, atkaklus tiesos ieškojimas ir vadovavimasis ja savo veiksmuose.¹⁴

Tai yra svarbu žmogui, siekiančiam save realizuoti. Atlikdamas veiksmą, žmogus kaip asmuo tampa geras arba blogas. Žmogus realizuojasi apsisprendimo, kuris atspindi laisvą pasirinkimą, pagrindu. Per tai reiškiasi jo laisvė, o laisvėje glūdi priklausomybė nuo tiesos, ir tai ryškiausiai atsiskleidžia sąžinėje. Sąžinės funkcijos esmę sudaro tikrojo gėrio veiksmo apibrėžimas ir ši veiksmą atitinkančio privalėjimo suformavimas. Mat sąžinės funkcija nėra tik pažintinė, ji nesiekia tik nurodyti, kas yra gėris ir kas yra blogis, bet padaryti taip, kad veiksmas priklausytų nuo pažintos tiesos.¹⁵

Sąžinės pagrindas ir branduolys yra vadinamas *synderesis*. Šia sąvoka apibūdinamas habitualus esminių moralinės tvarkos principų turėjimas, visų pirma – pagrindinio principo, kad „reikia daryti gera, vengti blogio“. Žmogus intuityviai laikosi minėto principo, kai tik pradeda naudotis protu ir suvokti gėrio ir blogio sąvokas. Jis taiko jį ne izoliuotai nuo konkrečios tikrovės, o atsižvelgdamas į konkretų gėrį ar blogį. Esminiai principai, kuriuos žmogus turi kaip *synderesis*, jam yra akivaizdūs. Čia negalima suklysti, ir tai rodo kasdieninė praktika. Kaip elgiasi žmogus, kuris pažeidžia principą „daryk gera, venk

blogio“, t. y. arba nedaro gera, ką daryti jis yra įpareigotas, arba daro bloga? Toks žmogus neneigia šio principo, kurio nevykdo, ir nesako, kad jo nežino. Padaręs blogą darbą, pripažįsta klydęs, tačiau norėdamas pasiteisinti jis pasinaudoja šiuo principu ir pavadina blogį gėriu arba bent jau teigia turėjęs gerų ketinimų. Kartais toks žmogus susigėdęs pripažįsta, kad pasielgė blogai.¹⁶ Taigi įmanoma ši principą ignoruoti, jį skirtingai interpretuoti, tačiau negalima išvengti atsakomybės už savo veiksmus.

Sinderezė yra ne tik mokėjimas suvokti, bet ir valios gebėjimas, kreipiantis žmogų priimti žinomą gėrį ir paskatinti jį realizuoti. Šis impulsas kyla iš savo giliausio „aš“ suvokimo, kad nuo požiūrio į moralines vertybes priklauso tikroji žmogaus būtis ir jo išgyvenimas. Radikalus išpareigojimas gėriui turi kilti labiau iš meilės nei iš gėrio pažinimo. Taigi sinderezėi reikia priskirti abi funkcijas – suvokimo ir valios, o tai dar kartą parodo, kad sąžinė yra žmogaus viduje. Sindereze pagrįstas toliau plėtojamas praktinis moralinis pažinimas, sąlygotas žmogaus patirties. Šiame procese objektyvus moralinis įstatymas vis labiau tampa asmenine savastimi, todėl žmogui vis lengviau pasirinkti gėrį.¹⁷

Pagrindiniai dorinės tvarkos principai, kuriuos žmogus turi kaip *synderesis*, yra aki-vaizdūs, tuo tarpu dėl konkrečių normų įvairiose gyvenimo srityse įmanoma ir suklysti, nepaisant visų pastangų pažinti tiesą ir didelio nuolankumo. Pagaliau, visų žmonių žinojimo ir pažinimo intensyvumas skiriasi. Vienų žmonių žinios gali būti gilios, kitų – paviršutiniškos. Žinių lygis priklauso ir nuo šaltinių, iš kurių jos kilusios. Vienas žmogus turi asmeninių, tvirtų įsitikinimų, pagrįstų jo ilgu ir giliu patyrimu, nuodugniu mąstymu, tikru iš išorės jam perteikto žinojimo įsisavinimu. Kito žmogaus nuomonė labiau priklauso nuo aplinkinių žmonių sprendimo. Ši būseną yra normali vaiko amžiuje, o suaugusiam yra dvasinio nesavarankiškumo požymis. Taigi suklysti gali bet kuris žmogus, juo labiau, kad ieškantį objektyviai teisingų sprendimų klaidina žiniasklaidos priemonės ar suinteresuoti asmenys.¹⁸

Žmogaus atsiliepimas į vertybes priklauso ne tik nuo moralinių principų žinojimo, bet ir nuo asmens charakterio savybių. Žmogaus moralinis elgesys nėra nulemtas moralinių taisyklių, kuriomis vadovaujamosi konkrečioje situacijoje, bet paties atlikto veiksmo ir daugelio atliktų veiksmų praeityje. Žmogaus charakteris parodo asmens atsaką į tikrovę. Jį formuoja daugelis žmogaus „atsakymų“ įvairiose situacijose, o tai savo ruožtu priklauso nuo to, kaip mes suvokiame pasaulį. Asmuo, kuris mato pasaulį kaip priešišką ir nesveitingą, norėdamas išlikti darosi bailus ir atsargus, nuolat besiginantis. Kitas asmuo, kuris pasaulį regi kaip draugišką, išsiugdo pasitikėjimą ir meilę žmonėms. Žmogaus charakteris formuojamas nukreipiant jo valią į vertybes. Galima sakyti, kad tikrąja to žodžio prasme mes tampame tuo, ką mylime. Charakteris yra tai, kas išplaukia iš vertybių, kurias mes pasirenkame kaip savas. Ir kai vertybė įaudžiama į mūsų būtį, mes jaučiamės laimingi darydami viską, kas derinasi su šia vertybe – taip ugdomos dorybės. Tačiau nors mūsų charakteris veikia mūsų pasirinkimus, tačiau jis jų nenulemia. Dar daugiau, elgesys, pasirenkant priešingus dalykus, keičia žmogaus charakterį. Sąžinė įspėja, jei renkames tai, kas mums patiems žinoma nesant gėriu. Įprotis elgtis priešingai savo sąžinei gali ją apakinti, gali versti žmogų atsisakyti vertybių.¹⁹

Apibendrinant reikia pabrėžti, kad *synderesis* (pagrindinių prigimtinio įstatymo principų žinojimas) ir kitų dorovės žinių turėjimas dar nėra sąžinė griežtąja prasme. Todėl galimi tokie sąžinės apibrėžimai: „Sąžinė yra proto sprendimas, kuriuo žmogus suvokia

konkrečiau ketinamo atlikti, atliekamo ar jau atlikto veiksmo dorinę vertę. Kalbėdamas ir veikdamas žmogus visada privalo ištikimai laikytis to, ką žino esant tikra ir teisinga“ arba „sąžinė yra dorovės principų suvokimas (*synderesis*), jų pritaikymas įvairiomis aplinkybėmis, kai reikia praktiškai įvertinti, kodėl ir ką pasirinkti, ir pagaliau sprendimas apie konkrečius, norimus atlikti arba jau atliktus veiksmus“²⁰.

Sąžinės tipai

Atsižvelgiant į sąžinės sudėtingumą, pagal tam tikrus kriterijus ji skirstoma į atskirus tipus. Iš ką tik pateiktų sąžinės apibrėžimų išplaukia, kad sąžinė gali būti *išankstinė* arba veiksmą pranokstanti sąžinė, skatinanti daryti gerą darbą ir perspėjanti nedaryti blogo. Tai tokia sąžinė, kuri prieš veiksmo atlikimą įsako, ragina, leidžia ar draudžia. Sąžinė, atliekamo veiksmo metu įkvepianti darant gerį ir kelianti nerimą darant blogi, vadinama *lydinčiąja* sąžine. Sąžinė vadinama *pasekmine* arba veiksmą sekančia, jei ji įvertina jau padarytą ar neatliktą poelgį, todėl ji patvirtina, pateisina, priekaištauja ar teisia.²¹

Sąžinės sprendimai gali būti daugiau ar mažiau klaidingi. Kiekvienas sąžinės sprendimas yra žmogaus pastangų surasti tiesią rezultatą. Šios pastangos gali būti nesėkmingos, ypač tais atvejais, kada tiesos ieškoma sudėtingose situacijose. Vis dėlto tai neatleidžia nuo pareigos elgtis pagal sąžinę, nes ir klystantis žmogus yra nuoširdžiai įsitikinęs, kad elgiasi teisingai. Priešingu atveju, atsisakydamas elgtis pagal sąžinę, žmogus atsisakys daryti tai, kas jo įsitikinimu yra gėris.²²

Dėl galimybės klysti tradiciškai yra skiriama *teisinga* arba *klaidinga* sąžinė. Čia svarbus sąžinės sprendimo santykis su objektyvia dorine tvarka. Teisingas sąžinės sprendimas (*teisinga sąžinė*) yra tuomet, kai žmogus remiasi teisingais principais ir teisingai nusprendžia, kad veiksmas yra moraliai geras ar blogas, todėl leistinas arba neleistinas. Klaidingas sąžinės sprendimas (*klaidinga sąžinė*) egzistuoja tuomet, kai žmogus taiko klaidingus principus, kuriuos supranta kaip teisingus, ir todėl klaidingai nusprendžia, kad veiksmas yra moraliai geras arba blogas, dėl to leistinas arba neleistinas. Fundamentaliausių dorinės tvarkos principų atžvilgiu gali būti tik teisinga sąžinė. Nė vienas žmogus negali klysti dėl to, kad jis privalo daryti gera ir vengti bloga, nebent žmogus būtų nenormalus. Pvz., negalima nužudyti nekaltą žmogaus. Tačiau apsisprendama dėl atskirų moralinių vertybių ir antivertybių, sąžinė gali suklysti. Mat teisinga sąžinė įvertina kaip gerį tai, kas ir objektyviai yra gėris, o kaip blogi tai, kas ir objektyviai yra blogis. O klaidinga sąžinė įvertina kaip gerį tai, kas objektyviai yra blogis, ir kaip blogi tai, kas savaime yra gėris.²³ Iš čia matome, kad subjektyviai sąžinė neklysta, nes ji klaidingus principus pritaiko konkrečiai situacijai, todėl teisingai daro išvadą, kuri yra klaidinga. Tačiau objektyviai toks žmogaus elgesys yra moraliai blogas. Taigi taip norima paneigti objektyviai egzistuojančią moralinę tvarką, nes tokia sąžinė nekels jokių priekaištų.

Žmogaus pareiga yra ieškoti tiesos, nes dažniausiai klystama dėl jos nežinojimo. Ne mūsų sąžinės sprendimai padaro geriu tai, ką mes pasirenkame daryti. Gėris arba blogis nepadaromas geriu arba blogiu dėl to, kad mes taip norime. Todėl mūsų sąžinė turi atpažinti objektyvias moralines taisykles, kurios yra amžinos ir universalios. Tada jų taikymas padės sąžinei teisingai apsispręsti. Taip „ištikimybe teisingai sąžinei krikščionys jungiasi

su kitais žmonėmis, norėdami drauge ieškoti tiesos ir siekti išspręsti daugelį moralinių problemų, kylančių tiek asmeniniame gyvenime, tiek visuomenės komunikavime. Tad juo labiau įsigali teisinga sąžinė, juo labiau pavieniai asmenys ir jų grupės liaujasi elgtis akiai ir stengiasi laikytis objektyvių moralės nuostatų.²⁴

Kadangi visuotinai pripažįstama, kad klysti žmogiška, svarbu išsiaiškinti, kokie suklydimai yra moraliai pakaltinami ir kokie ne. Svarbu nustatyti, ar padaryta klaida yra *nugalimo* ar *nenugalimo* nežinojimo pasekmė. Terminas „nugalimas nežinojimas“ reiškia, kad nežinojimas yra ir turi būti nugalėtas paties žmogaus pastangomis. Teisėje paprastai yra sakoma, kad įstatymo nežinojimas neatleidžia nuo atsakomybės. Ši frazė taikytina nugalimo nežinojimo atveju, nes mes privalome dėti protingas pastangas surasti tiesai, kuri gali būti surandama. Nugalimas nežinojimas reiškia, kad asmuo turi nuojautą, jog veiksmas gali būti objektyviai moraliai blogas, bet nesiima jokių priemonių tai nuojautai išsklaidyti. Taigi toks asmuo yra pakaltinamas.²⁵ Tai nutinka dėl žmogaus tingumo, abejingumo tiesos ieškojimui, dėl blogų įpročių ir lengvabūdiškumo.

Tačiau jei žmogus klysta dėl *nenugalimo* nežinojimo (tai reiškia, kad žmogus buvo įsitikinęs visišku savo veiksmo gerumu), tuomet nors objektyviai veiksmas ir yra blogas, pats žmogus moraline prasme nenusikalsta ir netampa moraliai blogu asmeniu. Toks žmogus, vėliau supratęs, kad jo sąžinė klydo, gailėsis dėl atlikto veiksmo, bet nesijaus kaltas ir stengsis klaidą atitaisyti arba jos nebekartoti.²⁶ *Nenugalimas* nežinojimas kyla dėl blogo auklėjimo, vyraujančio kultūrinio klimato.

Svarbu pabrėžti, kad nors „dėl neįveikiamo nežinojimo arba dėl sąžinės teismo nepakaltinamos klaidos padarytas blogis gali neapsunkinti jį padariusio asmens, bet net tokiu atveju tai vis tiek yra blogis, netvarka tiesos apie gerį atžvilgiu. Be to, neatpažintas gėris neprisideda prie asmens moralinės pažangos; jis nesuteikia jam jokio moralinio tobulumo.“²⁷ Taigi nesąmoningai atliktas objektyviai blogas veiksmas trukdo žmogui tobulėti, kenkia asmens darnai. Pavyzdžiui, įsitikinimas, kad iki santuokos lytiniai santykiai nėra joks moralinis blogis, neprisideda prie žmogaus tapimo brandžia ir atsakinga asmenybe. Ilgainiui žmogus susiduria su daugybe objektyvių sunkumų ir ima abejoti savo įsitikinimų teisumu.

Dar yra išskiriama *įsitikinusi* arba *tikra* ir *abejojanti* sąžinė. Tai priklauso nuo subjektyvios asmens būklės. Jei žmogus be baimės suklysti yra įsitikinęs kokio nors veiksmo moralumu, jis gali ar netgi privalo šį veiksma atlikti. Pvz., tapti donoru jis gali tuo atveju, jei yra įsitikinęs savo sveikumu. Moraliniam tikrumui pakanka, kad nebūtų jokios pagrįstos baimės suklysti, nes ir absoliučiai įsitikinusi sąžinė vis dėlto gali būti klaidinga. Pvz., vaikai palijus žaidžia kieme futbolą, kur daug purvo, ir tėvas, pamatęs suteptas prieškambario grindis, apkaltina vaikus ir juos nubaudžia, nors šie ir neigė savo kaltę. Tik vėliau paaiškėja, kad tai padarė žmona, tą dieną dirbusi darže.²⁸ Kad baimė suklysti neapsunkintų žmogaus, visiškai pakanka reliatyvaus tikrumo.

Akivaizdu, kad žmogus turi vadovautis įsitikinusia arba tikra sąžine, bet kaip elgtis iškilus abejonei? Abejojanti sąžinė nėra tikra dėl veiksmo moralumo. Todėl ji susilaiko nuo sprendimų arba sprendžia, bet pagrįstai baimindamasi suklysti.²⁹ Iškilus abejonei, būtina susilaikyti nuo veiksmo ir stengtis abejonę pašalinti. Juk jei medžioklėje abejoji, ar matai žvėries, ar žmogaus šešėlį, protingiausia būtų nešauti.

Abejonė gali kilti dėl pačios dorovės normos, pvz., ar tiesioginė sterilizacija kaip kon-

traceptinė priemonė yra moralinis blogis pati iš savęs ir niekada nepateisinama? Abejone taip pat gali kilti dėl paties veiksmo, kuriam taikoma dorovės norma, pvz., ar kokia nors intervencija yra tiesioginė sterilizacija? Abejonei pašalinti reikia imtis tam tikrų žingsnių. Pirmiausia reikia griebtis tiesioginio abejonės pašalinimo, t. y. paprašyti patarimo kompetentingo, reikiamų žinių turinčio žmogaus, kurio sprendimu dėl svarių priežasčių galima pasitikėti. Jo autoritetas suteikia klausiančiajam moralinį įsitikinimą, kad pasielgs teisingai, jei paklausys patarimo.³⁰ Be abejonės, čia svarbus ne profesinis, o moralinis autoritetas, nes dažnai profesiniu autoritetu būna suinteresuotas asmuo. Pvz., galima nuspėti patarimą ginekologo, kuris privačioje klinikoje atlieka tiesiogines sterilizacijas ir net deda pastangas, kad jos būtų įstatymiškai leidžiamos.

Jeigu abejonės nepavyko pašalinti tiesiogiai, abejojantysis, atsižvelgdamas į aplinkybes, vis dėlto gali rasti teisingą sąžinės sprendimą, t. y. įgyti moralinį tikrumą. Pvz., žinodamas, kad teisingumas draudžia daryti tai, kas gali pažeisti nepaneigiamą artimo teisę, ir abejodamas, ar negimęs vaikas jau yra žmogus, toks abejojantysis turi atsakyti abortui, nes jis privalėtų sau pasakyti, kad galbūt šurkščiai pažeidė žmogaus teisę į gyvybę.³¹ Tačiau jei abejonės vis tiek nepavyko pašalinti, veiksmo, kurio moralinė kokybė vis dar lieka neaiški, reikia atsakyti arba jį atidėti, kol bus rastas teisingas sprendimas. Žmogus turi nuoširdžiai ir atkakliai ieškoti, kas yra gėris. Ir kuo svarbesnis dalykas, dėl kurio kyla abejonė, tuo ši pareiga yra didesnė.

Gali būti, kad abejonės kyla dėl taip vadinamos *skrupulingos sąžinės*. Skrupulingumas yra nuolatinė, graužianti, nepagrįsta baimė, kad blogai pasielgti. Skrupulingas asmuo yra nuolat apimtas nuodėmės baimės ir mato ją ten, kur jos nėra, arba ją mato daug didesnę nei ji yra iš tikrųjų. Šios abejonių ir baimės būsenos šaknys nėra racionalaus pobūdžio, jos kyla dėl sutrikusių emocijų. Toks asmuo miglotai jaučia, kad jo abejonės tuščios ir jas reikėtų atmesti, bet to padaryti nepajėgia. Todėl skrupulingumas yra ne tiek klaidinga, kiek liguista sąžinė.³² Taigi skrupulingas asmuo yra labiau valdomas baimės nei proto. Baimė slopina protą, kuris yra pajėgus atpažinti moralinę tvarką ir atima iš žmogaus laisvę. Toks asmuo turi būti mokomas vadovautis protu, o ne emocijomis. Neretai tai yra sudėtingas procesas.³³

Skrupulingos sąžinės priešingybė yra taip vadinama *palaida* arba *laksistinė sąžinė*. Tokia sąžinė besivadovaujantis žmogus nemato nuodėmės ten, kur ji iš tikrųjų yra, arba didelį moralinį blogį vertina kaip nereikšmingą.

Sąžinės informavimas ir ugdymas

Iš to, kas buvo pasakyta, paaiškėja, kad sąžinę reikia išugdyti, o jos sprendimai turi būti tikri ir teisingi, nes tik tinkamai išugdyta sąžinė sprendžia teisingai ir tikrai. Tokia sąžinė daro sprendimus klausydama proto, derindama juos su tikruoju gėriu. Sąžinę ugdyti būtina kiekvienam, veikianam blogos įtakos ir nuolat gundomam labiau klausyti savo paties nuomonės, atmetant tikrus autoritetus. Sąžinės ugdymas yra viso gyvenimo uždavinys. Jau nuo pat mažens vaikus reikia pratinti pažinti ir vykdyti sąžinės suvokiamą vidinį įstatymą. Geras auklėjimas moko gyventi dorybingai, saugo ir išvaduoja iš baimės, egoizmo ir puikybės, iš nesveiko kaltės jausmo ir noro puikuotis savimi – šie jausmai kyla dėl žmogiškų silpnybių ir klaidų. Sąžinės ugdymas užtikrina laisvę ir atneša vidinę ramy-

bę, kurios šiandienos žmogui ypač trūksta.³⁴ Gyvenimas tariamoje „laisvėje“ yra lydimas vidinės sumaišties.

„Kūno žiburys yra akis. Todėl, jei tavo akis sveika, visam tavo kūnui bus šviesu. O jei tavo akis nesveika, visas tavo kūnas skendės tamsoje. Taigi, jei tavyje esanti šviesa tamsi, tai kokia baisi toji tamsa!“³⁵ Čia randame raginimą ugdyti sąžinę, kuri skatintų nuolat atsiversti į tiesą ir gerį, nesiderinti prie šio pasaulio mąstysenos, bet pasikeisti, atsinaujinti dvasia. Juk iš „širdies“, atsigręžusios į meilę gėriui, kyla teisingi sąžinės nuosprendžiai.³⁶

Kadangi sąžinei reikia apšvietimo ir vadovavimo, žmogus yra atsakingas už jos formavimą. Reikalauti sąžinės sprendimų, nesistengiant jos teisingai informuoti, yra kenksmingas piktnaudžiavimas. Jeigu žmogus nesirūpintų įgyti žinių, būtinų protingam ir atsakingam sąžinės sprendimui, ar net nepaisytų savo pareigos tai padaryti, jis būtų kaltas, nes elgtųsi pagal nugalimai klaidingą sąžinę. Tik tas žmogus, kuris padarė visa, ką gali, kad sąžinės sprendimas būtų teisingas, nenustoja savo kilnumo, jeigu vis dėlto ir suklysta spręsdamas.³⁷ Deja, šiandien nenoras ieškoti tiesos dažniausiai yra susijęs su nenoru atsakyti esamo patogaus gyvenimo.

Gyvenimo patirtis rodo, kad sąžinė vystosi. Žodžių „geras“, „blogas“, „galima“ prasmė keičiasi vaikui augant, todėl galima išskirti tam tikrus sąžinės vystymosi etapus. Pirmame etape fizinė aplinka sąlygoja mažą vaiką, pvz., per patirtį jis greitai išmoksta neliesi karštų radiatorių. Socialinė aplinka, paprastai tėvai, vaiką moko, o ne tik sąlygoja. Vaiko ryšys su kitais asmenimis yra tarpasmeninis, ir vaikas jaučia to ryšio svarbą. Pamėgdžiodamas kitus ir jiems įtikdamas, vaikas užsitikrina jų palankumą. Vaikas elgesiu, sukeliančiu neigiamą suaugusių, prie kurių jis yra prisirišęs reakciją, patiria nesaugumo, nemeilės, buvimo blogu jausmą. Jis pajunta realumą blogio, kuris kyla iš tarpasmeninės disharmonijos, ir išgyvena vidinį konfliktą. Vaikas autoritetą, nusakantį, kas yra gėris ir kas yra blogis, priima kaip suasmenintą, kaip *superego*. Antrame etape vaikas augdamas pradeda susitikti ir bendrauti su kitais vaikais. Vieni kitiems vaikai sudaro naujo tipo socialinę aplinką. Joje vaikų tarpusavio ryšiai yra kaip lygiaverčių dalyvių, todėl vaikams taip reikia vaikų. Jie turi bendrus pomėgius ir kuria savanorišką grupę šiems pomėgiams vystyti ir patenkinti. Vaikai išmoksta laikytis tam tikrų taisyklių, paremtų sąžiningumu ir susivaldymu, nes kitaip jie gali būti iš tos grupės išstumti. Taip atsitikus, vaikas vėl patiria tarpasmeninę disharmoniją ir vidinį konfliktą, tačiau dėl to, kad tarpasmeniniai ryšiai yra su sau lygiais vaikais, jis nieko, išskyrus savo netinkamą elgesį, nekaltina. Tai skatina vaiką keisti savo elgesį taip, kad jis pritaaptų prie bendraamžių. Šis antras sąžinės vystymosi etapas vadinamas „socialiniu susitarimu“, bendrų elgesio normų nusistatymu, nes autoritetas, nusakantis, kas yra gėris ir kas yra blogis, yra iš vaikų grupės. Trečiame etape paauglys pradeda vis labiau ir labiau suprasti esmines žmogaus vertybes ir išsiugdyti atsakomybę. Jis atsiveria naujiems ir gilesniems tarpasmeniniams ryšiams, trokšta pasišvęsti kilniems dalykams, mylėti ir būti mylimas. Jauną žmogų traukia pavyzdžiai, herojiški poelgiai. Tačiau supratęs, kad idealai ir lieka idealais, jų įgyvendinimas asmeniniame gyvenime nevyksta, kad tie herojai, kuriuos stengtasi pamėgdžioti, tikrovėje nėra tokie tobuli, kad mylimas žmogus išduoda, kad kyla maištas tarp jausmų ir proto, jaunas žmogus vėl išgyvena disharmoniją, tačiau jau nepalyginamai gilesnę ir labai tikrą.³⁸

Sąžinės formavimo procese vienas iš svarbių elementų yra *sąžinės informavimas*. Kad

žmogaus sprendimai konkrečiose situacijose būtų teisingi, pirmiausia žmogus turi žinoti pagrindinius moralinius principus, kuriuos galėtų pritaikyti apsisprendamas. Tačiau vien žinojimo nepakanka. Žmogus gali puikiai išmolti moralinius principus kaip ir bet kokią kitą akademinę discipliną, atmintinai žinoti Dekalogą, tačiau neturėti motyvacijos pagal šituos principus gyventi. Jėzus mokė pasakojimais ir palyginimais, nes mes labiau galvojame vaizdiniais, o ne sąvokomis. Ir jei kokia nors taisyklė skatina mus kaip nors elgtis, tai nutinka dėl to, kad ji turi ryšį su kokiu nors realiu poveikslu. Šiandien taip veikia visa reklamos industrija, motyvuodama mus pirkti, dažnai naudodama galingą audiovizualinę medžiagą. Taisyklės pasiekia žmogaus protą, bet pasakojimai, pavyzdžiai, vaizdiniai, ritualai įtraukia visą asmenį. Žmogui, gyvenančiam tam tikroje bendruomenėje, joje esantys pavyzdžiai ir vaizdiniai formuoja suvokimą, kas yra gerai ir kaip reikia gyventi, įskaitant požiūrį į skyrybas, ikisantuokinius lytinius santykius, lytinius nukrypimus, narkotikus, abortus, eutanaziją ir daugelį kitų dalykų. Gyvenimo praktika rodo, kad požiūrio į minėtus dalykus susiformavimui įtakos turi žiniasklaida, politika, pramogų verslas, profesinė veikla.³⁹ Suprantama, kad dažnai čia veikia tam tikri interesai ir pateikiamos kažkam naudingos „tiesos“.

Taigi sąžinės formavime svarbu, kad žmogų pasiektų tikra tiesa apie moralinę tvarką, išplaukiančią iš pačios žmogaus prigimties, ir kad žmogus matytų autentiškus gyvenimiškus pavyzdžius, motyvuojančius jais sekti. Krikščioniui tai yra evangelinė tiesa, kuri yra pats Kristus, pateikiantis moralinės tvarkos principus. „Kristus, naujasis Adomas, pačiam žmogui parodo, kas yra žmogus, ir atskleidžia jo pašaukimo kilnumą. Tad nenuostabu, kad Kristus yra šių tiesų šaltinis ir viršūnė“.⁴⁰ Kad žmogus gali ir pajėgia šių tiesų laikytis ir jas liudyti gyvenimu, rodo daugelio žmonių patirtis.

Išvados

1. Gebėjimas atpažinti, kas yra gėris ir kas yra blogis, yra įrašytas į žmogaus prigimtį. Savo sąžinės gelmėse žmogus atranda įstatymą, kurio nėra pats sau davęs, bet kuriam privalo paklusti, ir kurio balsas, visuomet kviesdamas mylėti ir daryti gera bei vengti pikto, širdyje skelbia: tai daryk, o šito venk. Klausyti šio įstatymo reikalauja pats žmogaus orumas.

2. Sekuliarizuotoje visuomenėje sąžinė yra laikoma suvaržyto dėl visuomenės spaudimo asmens liguistu reiškiniu, nes pati sąžinės samprata remiasi tokiu žmogaus poveikslu, kuriam didelę reikšmę turi tik instinktų tenkinimas, priartinantis žmogų prie gyvūnų pasaulio. Sąžinė tuomet suprantama kaip instinktų ir impulsų reakcija į aplinkybes ir sąlygas, kuriomis gyvena žmogus. Taigi jis taikosi prie jų taip, kad rastų kuo daugiau naudos bei malonumų ir išvengtų nemalonių dalykų.

3. Galima sakyti, kad subjektyviai sąžinė neklysta, nes ji klaidingus principus pritaiko konkrečiai situacijai, todėl teisingai daro išvadą, kuri yra klaidinga. Tačiau objektyviai žmogaus elgesys yra moraliai blogas. Dažnai taip norima paneigti objektyviai egzistuojančią moralinę tvarką, nes tuomet sąžinė nekels jokių priekaištų.

4. Kristaus autoritetas žmogaus sąžinės nepavergia ir jos laisvo sprendimo nepanaikina. Jeigu Kristus ką nors leidžia, tai leidžia ir mūsų sąžinė, nes tas dalykas atitinka giliausią mūsų pačių prigimtį. Jei jis ką nors draudžia, tą draudžia ir mūsų sąžinė, nes tai ardo mūsų

būtį. Nuodėmė padaroma ne todėl, kad Kristus yra uždraudęs kokį nors veiksma, bet todėl, kad tas ar kitas veiksmas būtiškai yra blogas ir kaip tik todėl uždraustas.

5. Sąžinė turi būti išugdyta, o jos sprendimai turi būti tikri ir teisingi, nes tiktai tinkamai išugdyta sąžinė sprendžia teisingai ir tikrai. Tokia sąžinė daro savo sprendimus, klausydama proto, derindama juos su tikruoju gėriu.

NUORODOS

- ¹ Lietuvių enciklopedija. Bostonas: Lietuvių Enciklopedijos Leidykla. 1962. T. XXVII. P. 51.
- ² *Bohr D.* Catholic moral tradition. Huntington, Indiana: Our Sunday Visitor, Inc. 1999. P. 170.
- ³ *Peschke K. H.* Krikščioniškoji etika. Vilnius: Katalikų pasaulis. 1997. P. 206.
- ⁴ Pastoracinė konstitucija apie Bažnyčią šiuolaikiniame pasaulyje „Gaudium et spes“ // Vatikano II Susirinkimo nutarimai. Vilnius: Aidai. 2001. P. 16.
- ⁵ *Peschke K. H.* Krikščioniškoji etika. P. 206.
- ⁶ *Gunthor A.* Anruf und Antwort: Der Christ – gerufen zum Leben. Vallendar – Schonstatt: Patris Verlag. 1993. D. I. 349.
- ⁷ *Peschke K. H.* Krikščioniškoji etika. P. 208.
- ⁸ Lietuvių enciklopedija. Bostonas: Lietuvių Enciklopedijos Leidykla. 1957. T. X. P. 354–355.; *Meilius K., Narbekovas A., Juškevičius J.* Kančia dėl moralinio prasižengimo ir psichologinio patogumo ieškojimas // Tiltai. Priedas: mokslu darbai. Klaipėda. 2004. Nr. 25. P. 62–89.
- ⁹ *Maceina A.* Raštai. Vilnius: Mintis. 1990. T. III. P. 179–180.
- ¹⁰ Ten pat. P. 181–182.
- ¹¹ *Gunthor A.* Anruf und Antwort: Der Christ – gerufen zum Leben. P. 351.
- ¹² Ten pat. P. 370.
- ¹³ *Jonas Paulius II.* Veritatis splendor. Vilnius: Aidai. 1994. P. 59.
- ¹⁴ Ten pat. P. 61.
- ¹⁵ *Wojtyła K.* Asmuo ir veiksmas. Vilnius: Aidai. 1997. P. 205.
- ¹⁶ *Gunthor A.* Anruf und Antwort: Der Christ – gerufen zum Leben. P. 360.
- ¹⁷ *Peschke K. H.* Krikščioniškoji etika. P. 209.
- ¹⁸ *Gunthor A.* Anruf und Antwort: Der Christ – gerufen zum Leben. P. 361.
- ¹⁹ *Bohr D.* Catholic moral tradition. P. 177.
- ²⁰ Katalikų Bažnyčios katekizmas. Kaunas: Tarpdiecezinės katechetikos komisijos leidykla. 1996. 1778, 1780.
- ²¹ *Peschke K. H.* Krikščioniškoji etika. P. 211.; *Gunthor A.* Anruf und Antwort: Der Christ – gerufen zum Leben. P. 363.
- ²² *Lawler R., Boyle J., May W. E.* Catholic sexual ethics: a summary, explanation, defense. Huntington, Indiana: Our Sunday Visitor, Inc. 1996. P. 107.
- ²³ *Gunthor A.* Anruf und Antwort: Der Christ – gerufen zum Leben. P. 366.
- ²⁴ Gaudium et spes. P. 16.
- ²⁵ *Kippley J. F.* Sex and the marriage covenant: a basis for morality. Cincinnati, Ohio: The Couple to Couple League International, Inc. 1991. P. 91.
- ²⁶ *May W. E.* An introduction to moral theology. Huntington, Indiana: Our Sunday Visitor, Inc. 2003. P. 63.
- ²⁷ *Jonas Paulius II.* Veritatis splendor. 63.
- ²⁸ *Kippley J. F.* Sex and the marriage covenant: a basis for morality. P. 92.
- ²⁹ *Peschke K. H.* Krikščioniškoji etika. P. 211.
- ³⁰ *Gunthor A.* Anruf und Antwort: Der Christ – gerufen zum Leben. P. 373, 377.
- ³¹ Ten pat. 380.
- ³² *Peschke K. H.* Krikščioniškoji etika. P. 227.
- ³³ *Bohr D.* Catholic moral tradition. P. 181.

³⁴ Katalikų Bažnyčios katekizmas. 1783–1784.

³⁵ Mt 6. P. 22–23.

³⁶ *Jonas Paulius II*. Veritatis splendor. P. 64.

³⁷ *Peschke K. H.* Krikščioniškoji etika. P. 246.

³⁸ *Grisez G.* The Way of the Lord Jesus: Christian moral principles. Chicago: Franciscan Herald Press. 1993. D. I. P. 89.

³⁹ *Bohr D.* Catholic moral tradition. P. 183–184.

⁴⁰ Gaudium et spes. P. 22.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

1. *Bohr D.* Catholic moral tradition. Huntington, Indiana: Our Sunday Visitor, Inc. 1999.
2. *Grisez G.* The Way of the Lord Jesus: Christian moral principles. Chicago: Franciscan Herald Press. 1993. D. I.
3. *Gunthor A.* Anruf und Antwort: Der Christ – gerufen zum Leben. Vallendar – Schonstatt: Patris Verlag. 1993. D. I.
4. *Jonas Paulius II*. Veritatis splendor. Vilnius: Aidai. 1994.
5. Katalikų Bažnyčios katekizmas. Kaunas: Tarpdiecezinės katechetikos komisijos leidykla. 1996.
6. *Kippley J. F.* Sex and the marriage covenant: a basis for morality. Cincinnati, Ohio: The Couple to Couple League International, Inc. 1991.
7. *Lawler R., Boyle J., May W. E.* Catholic sexual ethics: a summary, explanation, defense. Huntington, Indiana: Our Sunday Visitor, Inc. 1996.
8. Lietuvių enciklopedija. Bostonas: Lietuvių Enciklopedijos Leidykla. 1957. T. X.
9. Lietuvių enciklopedija. Bostonas: Lietuvių Enciklopedijos Leidykla. 1962. T. XXVII.
10. *Maceina A.* Raštai. T. III.
11. *May W. E.* An introduction to moral theology. Huntington, Indiana: Our Sunday Visitor, Inc. 2003.
12. *Meilius K., Narbekovas A., Juškevičius J.* Kančia dėl moralinio prasižengimo ir psichologinio patogumo ieškojimas // Tiltai. Priedas: mokslo darbai. Klaipėda. 2004. Nr. 25.
13. Pastoracinė konstitucija apie Bažnyčią šiuolaikiniame pasaulyje „Gaudium et spes“ // Vatikano II Susirinkimo nutarimai. Vilnius: Aidai. 2001.
14. *Peschke K. H.* Krikščioniškoji etika. Vilnius: Katalikų pasaulis. 1997.
15. *Wojtyła K.* Asmuo ir veiksmas. Vilnius: Aidai. 1997.

Gauta: 2007 10 31

Parengta spaudai: 2007 12 14

Andrius NARBKOVAS, Birutė OBELIENIĖ

IS IT POSSIBLE TO HAVE FREEDOM OF CONSCIENCE EXCLUDING CONSCIENCE ITSELF?

S u m m a r y

By using the method of synthetic analysis the article presents conscience as a phenomenon and stresses the importance of this analysis in the modern pluralistic society. Universal experience of humankind proves the fact that conscience is an undeniable fact in the person. In order to understand conscience we have to understand the concept of the person. The misinterpretation of the essence of a person inevitably leads to the misinterpretation of the essence of conscience. It is obvious that conscience is a very complicated phenomenon that finds itself under the influence of social and cultural factors.

As a traveller needs road signs that indicate his direction towards the chosen destination, in the same way the person needs certain rules in his way of life. Nevertheless, signs and rules alone are not enough to help people in their life's journey. There has to be wisdom to help to understand the signs and to teach them to read the latter as well as to guide them on the way where there are no signs. This wisdom is the person's conscience or moral ability that gives a subjective insight of what is good and what is evil as well as reveals his/her moral obligations. The ability to discern good from evil is inscribed in the nature of the person.

Usually a distinction is made between conscience as a *moral ability* that shows people their moral obligations and motivates to carry them out, and conscience as a *practical moral decision* that prompts people their moral obligations in concrete situations. Despite different opinions there is a universal agreement that conscience is in its essence related to the virtuous order desired by God and that it is localised not exclusively in the mind and the will but in the depths of spiritual soul where those two elements are closely interconnected. Thus conscience is more than just the mind, or the will, or feelings. It is the core of the human person. Conscience is more than the mind because it is more than the mediator of moral laws prepared beforehand that has the only aim to apply the laws to a concrete situation. Otherwise people with incisive mind would have the best conscience. However, this is not always the case. Conscience is not identical to willpower. On the contrary, very often people want and do things that are against their conscience. Therefore conscience can be identified as an independent ability or quality that is separate from the mind, the will and feelings. This is an ability that is present in the very centre of the person that unites the perception of the person's understanding of his/her meaning and purpose, the sensitivity to and experience of his/her vocation and perception that this vocation is imperative. Conscience contains spiritual and emotional incitement to agree with the demands present in the vocation.

Despite all that, the understanding of conscience in the secular society is based on the image of the person with the only need to satisfy instincts, which make him/her resemble an animal. Conscience then is understood as the person's instinctive and impulsive reaction to circumstances and conditions of his/her life. Consequently, he/she adjusts in the way to find more use or pleasure thus avoiding unpleasant things. Conscience is being treated as an ill expression of the person who is constricted by the pressure from the society.

Accordingly, the article reveals dangers to conscience and especially to its freedom, when the authority that gives permission or restricts the person from doing something rests not on the objective construction of being but purely on human will, whereas conscience is free only when it can assess and make decisions. This is only possible under the conditions when it can compare human behaviour with the objective norms that speak through it and that are present in the very being. At the same time the authority, that gives itself the license to behave as it wills, hides those norms or denies them. Hence, as never before, the modern man through the denial of objective moral laws has become imprisoned by the loss of the freedom of conscience itself.

Christ's demands are unanimous with the demands of our conscience. Therefore His demands do not enslave or force our conscience into doing anything because He himself speaks through our conscience. Moreover, if under certain circumstances there is a disagreement between a decision of conscience and the order established by Christ, we have to listen to conscience because it is the closest norm of moral actions and thus is the first to arbitrate all our behaviour. This is the main law of Christian ethics which demonstrates the biggest respect to human freedom that cannot be broken despite the conditions of objective evil.

The article stresses the necessity to educate conscience, and its decisions, therefore, should be true and correct because only conscience that is adequately educated can make true and correct decisions. This kind of conscience makes its decisions while listening to the mind and harmonising it with true goodness. One of the most important elements in the formation of conscience is its *information*. Therefore it is important that the person will know the real truth about the moral order that is inherent to his/her nature and in this process of formation would see authentic life examples that motivate him/her to follow their example.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: sąžinė, sąžinės laisvė, žmogaus prigimtis, moralinė tvarka, sąžinės ugdymas.

KEY WORDS: conscience, freedom of conscience, human nature, moral order, education of conscience.

Andrius NARBKOVAS – kunigas, teologijos mokslų daktaras, Lietuvos bioetikos komiteto prie Lietuvos sveikatos apsaugos ministerijos narys, VDU ir MRU profesorius. VDU Santuokos ir šeimos studijų centro direktorius. Mokslinių tyrimų sritys: biomedicininė etika, santuokos ir šeimos teologija. Darbovietės adresas: Gimnazijos g. 7, Kaunas.

Andrius NARBKOVAS – a priest, doctor of sacred theology, member of Bioethics committee of Lithuania at the ministry of Health Care, VMU and MRU professor. Director of Research center on Marriage and Family, VMU. Investigation fields: biomedical ethics, theology of marriage and family. Office address: Gimnazijos 7, Kaunas.

Birutė OBELIENĖ – socialinių mokslų daktarė, VDU Santuokos ir šeimos studijų centro j. mokslo darbuotoja, Teologijos katedros lektorė. Mokslinių tyrimų sritys: šeimotyra, biomedicininė etika, lytiškumo etika, lytiškumo ugdymas. Adresas: Gimnazijos g. 7, Kaunas, tel. 8-37 321375. El. paštas: b.obeleniene@smf.vdu.lt.

Birutė OBELIENĖ – doctor of social science, scientific worker in the Research Centre on Marriage and Family of Vytautas Magnus University. Fields of research interests: familistics, biomedical ethics, ethics of sexuality, sexuality education. Address: Gimnazijos 7, Kaunas, Lithuania. Tel.: 8-37 321375. E-mail: b.obeleniene@smf.vdu.lt.